

TÜRKİYE MİLLÎ İTHALAT VE İHRACAT ANONİM ŞİRKETİ*

SELİM İLKİN**

I - Giriş:

1908 Genç Türk İhtilâlinin, iktisadî alandaki en önemli atılımlarından biri ticaret ve sanayinin, onu bu döneme kadar kontrolü altında tutmuş olan azınlıklardan, Türklere geçmesi amacı ile yürüttüğü politika olmuştur. Bu politikanın en etkili araçlarından biri ise, hükümet himayesindeki, millî şirketlerin kurulup desteklenmesi şeklindeki bir uygulamadır.¹ Birinci Dünya Savaşı'nın, yarattığı olağanüstü koşullar içinde bile, bu politikaya dikkat edildiği görülmektedir.²

Kurtuluş Savaşının zaferle sona ermesinden sonra, takip edilecek iktisadî politika ülkenin nisbi olarak en gelişmiş kesimi olan İstanbul tüccar ve sanayicilerini, ilk ağızda endişeye düşürdüyse de, kısa zamanda -özellikle Türkiye İktisat Kongresinden sonra- bu endişelerin yersizliği anlaşıldı.³ Millî İktisat politikasının devamı, aralarında sadece ittihatçıların, zengin etmiş olduğu bir kısım İstanbul tüccarlarını değil, hattâ bizzat bir kısım ithalatçıların bile bulunduğu⁴ geniş bir kesime, çok

* Bu makale daha uzun bir dönemde tamamlamayı plânladığımız "Türkiye'de Dış Ticaretle Uğraşan Şahıs ve Şirketler : 1920 - 1930" konulu çalışmamın bir parçasıdır.

** Öğretim Görevlisi, Ekonomi ve İstatistik Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi,

¹ Bu politika ile ilgili olarak Bakınız Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün - Yarın*, Ankara 1968, özellikle s. 126-133. Bu dönemle ilgili olarak Bakınız (Bknz) Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, İstanbul, 1971. Bu dönemdeki politikayı hazırlayan fikir hareketleriyle ilgili olarak Bknz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*, Ankara 1964.

² Bknz Ahmet Emin (Yalman), *Turkey in the World War* New Haven 1930, s. 137 - 143.

³ Bknz. D Avcioğlu, y.a.g.e., s. 165 - 169; Bu dönemdeki "Millî İktisat" politikasının niteliği ile ilgili olarak Bknz. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul 1970 s. 216 -217; Türkiye İktisat Kongresi ile ilgili olarak Bknz. A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara 1968.

⁴ İttihatçıların bu dönemdeki durumu ile ilgili olarak Bknz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl* Ankara 1969 s. 12.

kere millî şirketler çerçevesi içinde geniş çalışma ve kazanç imkânları yaratacağı.

Bu dönemdeki şirketlerin gelişme tarihleri, hem Türkiye'nin iktisat politikasını yansıtmaması, hem de iktisadî gelişmenin özel şirketler için ne derece kendi kendini besleme olanakları yarattığını göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu önemine rağmen, bu konuda yapılmış olan araştırmalar, yeterli olmaktan çok uzaktır.⁵

Bu şirketleri kuran şahısların meslekî kökenleri, etnik özellikleri, şirketlerin kuruluşunda karşılaşılan güçlükler, hükümetlerin bu şirketlere karşı tutumu v.s. gibi hususlar, ve bu hususların tarihî perspektif içinde gösterdiği değişiklikler, bu şirketler olduğu kadar, bu şirketlerin yaşadıkları —veya öldükleri- devre hakkında da aydınlatıcı rol oynayacaktır. Özellikle bu ikinci nokta, bu araştırmaya başlamamın -çok mikro seviyede de olsa- ana nedeni olmuştur.

Bu ilk makale, 19 Eylül 1338 (1922) de 1.600.000 T.L. sermaye ile kurulan Türkiye Millî İthalât ve İhracaat Anonim Şirketi'ni konu almaktadır.

II - Kuruluş Hazırlıkları, Şirket Tüzüğü, Kurucular ve Şirketin Reklâm Kampanyası :

Türkiye Millî İthalât ve İhracaat Anonim Şirketi, Büyük Taarruzun, zaferle neticelenmesinden, Türk süvarilerinin 9 Eylül'de İzmir'e girmesi ve son düşman kuvvetlerinin 17 Eylül'de Bandırma'dan gemilere binerek Anadolu'yu terk etmelerinden hemen sonra, 19 Eylül 1922 yılında

⁵ Kurtuluş Savaşı öncesi, kurulan şirketlerle ilgili olarak Bknz. Ticaret ve Ziraat Nezareti, *Memalik-i Osmaniyyede Anonim Şirketler*, İstanbul 1334; E. Pech *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*, Constantinople, 1911; H. Avni Şanda "Anonim Şirket Cereyanları" *Türkiye İktisat Mecmuası*, Kasım 1949 No. 21 s. 28 - 29; H. Avni Şanda, *Türkiye'de İlk Şermaye Şirketleri (1860 - 1918)* İstanbul 1967. Ayrıca Bknz. Osman Nuri Ergin *Mecelli-ı Umûru Belediye*, İstanbul 1922; Kurtuluş Savaşı sonrası, kurulan şirketlerle ilgili olarak Bknz. Remzi Saka, 1927 *Senesinde Anonim Say ve Sermaye*. İstanbul 1928; Hamit Tahsin ve Remzi Saka, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi* İstanbul, 1929; Hamit Tahsin ve Remzi Saka, *Sermaye Hareketi* İstanbul 1930 ve Remzi Saka, *Sermaye ve Kredi Hareketi* İstanbul 1933. Bu çalışmalar ilgili oldukları dönemlerde kurulan çeşitli şirketlerin, sermayeleri ve kurucuları v.s. gibi hususlarda, sistematik olmasa da, ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ne var ki bu araştırmalardan hiç biri, kurulan çeşitli şirketleri, yeni bir müteşebbis sınıf yaratılma çabalarının, önemli bir aracı şeklinde ele alarak, onun genel iktisadi yapı ile olan ilişkileri üzerine, analitik bir tarzda eğilmemişlerdir.

Ankara'da kurulmuştur. Kuruluş hazırlıklarının ise daha gerilere gittiği, 26 Temmuz 1338 (1922) tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nden anlaşılmaktadır :

"Merkezi Ankara olmak üzere, Anadolu İthalât ve İhracat Anonim Şirketi adı ile 100.000 lira sermayeli ve 25 sene süreli bir şirketi kurmak üzere Ali İhsan Bey ve arkadaşları tarafından İktisat Vekilliği'ne müracaat"6 edilmiştir.

Aynı gazetenin 25 Temmuz 1338 (1922) tarihli sayısı ise, bu şirketin kuruluş esnasında, hükümetten gördüğü yardımı açıkça ortaya koymaktadır :

". . . . yabancı memleketlerde doğrudan doğruya ithalât ve ihracat ticareti yapmak ve getireceği malları limanlarda ve büyük şehirlerde yaptırtacağı mağaza ve depolarda bulundurarak toptan ve ucuz fiyatla satmak ve memlekette istihsal edilen ticarî malları dış piyasalara satmaya aracılık etmek maksadı ile, kurulması düşünülen "İthalât ve İhracat Genel Şirketi" hakkında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey başkanlığında, cereyan eden tartışmalar neticesinde memleketin tasarlanan bu müesseseye şiddetle ihtiyacı takdir ve kabul edilmiş Vilâyetlere, ticaret odalarına ve Anadolu'da mevcut şirketlere telgraf çekilerek

düşünceleri sorulmuştur"7. Yine İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in başkanlığında yapılan ikinci toplantıda şu hususlar tartışılarak kararlaştırılmıştır : "Memleketimizin iktisadî istikbalini temin etmek ve bilhassa ithalât ve ihracat ticaretini toptan olarak suretiyle araya giren aracı elleri [ortadan] kaldırmak ve böylece gerek halkın istihlâkını ucuz sağlamak ve gerek memleketin ürettiği malları doğrudan doğruya Batı piyasalarına satmanın mümkün olacağı ve bunun büyük faidesi ittifakla kabul ve teslim olunmuştur"8.

Daha sonra yapılan toplantılarda, şirket adının "Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi" şekline getirilmesi ve sermayesinin

⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Temmuz 1338 (1922), sayı 566, s. 2. Anlaşımı kolaylaştırmak ümidiyle, bu ve bundan sonraki metinler imkân nispetinde yeni Türkçeye tarafımızdan çevrilmiştir.

⁷ *Yukarıda adı geçen gazete* (y.a.g.g.) 25 Temmuz 1338 (1922), sayı 565, s. 2.

⁸ 28 Temmuz 1338 (1922), sayı 568, s. 2.

de bir milyon TL.sına çıkarılması kararlaştırılmıştır⁹. Ayrıca, sermayesi bir milyon lirayı geçtiği zaman, Şirketin .memleketimizin ham maddelerini mamûl madde haline getirmek için. ." sanayi tesisler açması da öngörülmüş bulunmaktaydı¹⁰.

Kuruluş tüzüğü'nün birinci maddesi, şirketin amaçlarını ve çalışma alanlarını açık şekilde ortaya koymaktadır :

"Türkiye'ye ithal olunan mal ve ticarî eşyayı tercihan doğrudan doğruya istihsal ve imal olundukları bölgelerden alarak toptan satışını yapmak ve mümkün olduğu takdirde perakende satışla da iştigal edecek mağazalar açmak ve memleketimizin müstahsilât ve ma'mulâtmdan olan ihracat ve emtiyayı gerek tavassut suretiyle ve gerek şirket hesabına tercihan doğrudan doğruya mahreçlere satmak ve eşya ithalât [ve] ihracatına ait her türlü malî ve ticarî hususâtı icra etmek ve hükümetin bazı mallara ait inhisarlarının idaresini talep edebilmek üzere..." kurulmuştur¹¹.

Şirketin kurucuları arasında 54 milletvekili ve 37 tüccar önemli yer tutmaktadır. Şirket kurucularının bir özelliği de, birçoğunun eski İttihatçılardan olmasıdır. Bu son özellik şirkete İttihatçıların Yeni Türkiye'nin siyasî ve iktisadî hayatında oynadıkları role paralel etkileri de beraberinde getirecektir¹².

Kurulduktan sonra Şirket yoğun bir reklâm kampanyasına girmişti : Kuruluş nedenleri, ortak yapmak istedikleri sınıfla ve bunların ötesinde ülkedeki ekonomik şartlara ışık tutan bu ilânların bazılarını görmekte fayda vardır :

". Millî iktisadımızı geliştirmek gayesiyle millî hükümetin yardımına dayanarak teşekkül etmiş olan Şirketimiz_____kayıt işlemine başlamıştır.

⁹ Anadolu'nun bile fiilen sade bir kısmına hakim olduğu bir devrede yapılan bu isim değişikliği, Anadolu Hükümetinin, -siyasi ve iktisadi sahada- Türkiye'nin tümü üzerindeki, iddialarına uygun bir değişiklik olsa gerektir.

¹⁰ y.a.g.g., 2 Ağustos 1338 (1922), sayı 572, s. 2.

¹¹ *Türkiye Millî ithalât ve ihracat Anonim Şirketi Nizâmnamesi*; Ali Şükrü Matbaası, Ankara 1339; bu tüzüğü'nün aslı Ankara Ticaret Sicilinde, şirkete ait (No.: 181) dosyada bulunmaktadır; Tüzüğü'n, Fransızca kopyası için, Bknz. *Status et Règlement de la Société Anonyme Nationale d'Importations - d'exportation de Turquie*, Constanti-nople, 1923.

¹² Şirket Kurucularının isimleriyle, bunlar arasındaki önemli ittihatçılarla ilgili liste bu makalenin sonunda ek olarak verilmektedir.

Millî gayenin elde edilmesi uğrunda dökülen kanların heder olmaması için iktisadî sahada da kâti bir muzafferiyet elde edilmesi lâzımdır. Bu maksadı düşünerek, şirkete hissedar olmak isteyenlerin]. idaremize müracaatları rica olunur"¹³.

Daha sonra çıkan başka bir ilân, kuruluş nedenlerini çok daha açıkça ortaya koymaktadır.

"Türk'ün ekmeği ile büyüyüp, Türk vatanına kazandıkları paralarla kurşun atıp, Türkiye'nin, Türk'ün mahvına çalışan ve vatanımızın en zengin aksamını yaktırıp, yiktırmağa ve kardeşlerimizin şahadetine vasıta olan ve kahraman ordumuzun muzafferiyetini müteakip endişeye düşerek vatanımızdan çekilip gitmekte olan Rum ve Ermenilerin tabiyet değiştirerek dört ay sonra daha dehşetli hırs ve intikamla memleketimize gelmesini arzu etmeyenler : gidenlerden kalan iş evlerini kendi esnaflarımız kendi ellerine teslim edebilmek gayesiyle teessüs eden "Türkiye Millî ithalât ve İhracat A. Ş.'den" acele hisse almak için İstasyon Caddesi'ndeki İdarehanemize müracaat etsinler"¹⁴.

Görüldüğü gibi, ticareti o döneme kadar kontrolü altında tutmuş bulunan azınlıklardan kurtarmak, daha doğrusu tekrar ellerine geçmesini önlemek, Şirketin ana kuruluş nedenlerinden biri olmaktadır. İstiklâl uğrunda dökülen kanların, boşa gitmemesi için millî şirketler kurulması, çok sayıda ilâna konu olmuştur. İşte bunlardan biri daha :

"-Damlıya damlıya göl olur- ata sözünde [olduğu gibi] azimkâr milletimiz hane başına bir lira vermeği göze alırsa, Türkiye ticaretini kendi elimize alarak, muzafferiyeti hakikiyye sahip olduğumuzu görür ve derece kabiliyetimizi de cihana anlatmış oluruz.

İşte bu maksatlardır ki hisse senetlerimizi birer lira yaptık. İstiklâl uğrunda döktüğümüz kanları heder etmemek için koşunuz, birer lira vererek hisse alınız"¹⁵.

"Millî Şirketlerin manâsı: Millî İktisadiyatımızı kıskançlıkla muhafaza edelim": başlıklı bir ilân ise, millî şirketlerin ne gibi nedenlerle, şimdiye kadar gelişmemiş olduğu sorununa eğilmektedir :

¹³ y.a.g.g., 9 Teşrinisani 1338 (1922) sayı 656, s. 4; aynı ilân ayrıca adı geçen gazetenin 657, 661 no.lu sayılarında tekrar edilmiştir.

¹⁴ y.a.g.g., 19 Teşrin-i sani 1338 (1922) sayı 664 sayfa 4; aynı ilân adı geçen gazetenin, 665, 666, 669 ve 673 no.lu sayılarında tekrar edilmiştir.

¹⁵ y-'a'g-g"> 30 Teşrin-i sani 1338 (1922) sayı 674 s. 4; aynı ilân ayrıca, adı geçen gazetenin 675 ve 676 no.lu sayılarında tekrar edilmiştir.

"... Bizde şirket denilince dudak bükmek, şirket hissesi akla gelince alaylı bir gülüşle omuzları kaldırmak iyice eski bir adettir. Ne var ki düne kadar dudak bükenler, omuz kaldıranların görüş ve iddialarını yalanlayacak birşey ortaya çıkmadı. Osmanlı adı altında gizlenen korkunç ve karışık ticaret heyetleri, millî unvanı... [kendilerine] siper eden yabancı ve muhtekir zümreler halkın bikkınlık ve üzüntüsünü hat edecek derece çoktu. Fakat itiraf etmelidir ki bunların içinde ilk inkılâp senelerinden bugüne kadar ihtisas ve iffetiyle tanınmış halis memleket şirketleri de vardır. Bu mahdud miktar, her ne olursa olsun vatanımız için kâfi değildir. Kifayet etmediği [gayet] açık olan bu iktisadî ihtiyaç için, bu kerre "Türkiye Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi" meydana getirildi. Fırsat ve zaman geçirmeden kaydolunuz"¹⁶.

Şirketin, "Mülazımlarından itibaren her kıymetli zabitimize bir memba-i varidat" başlıklı ilân ise, teğmen ve daha yukarı rütbedeki subayları devamlı bir gelir kaynağı elde etmek üzere, hissedar olmaya davet etmektedir :

"... görev namına hayatını ortaya koyan subay ve askerın bu görevi yapmaktan başka bir endişesi yoktur. Fakat öte tarafta hayatın öyle hadiseleri, safhaları vardır ki kıymetli vücutların ifa ettikleri vazifelerle at başı beraber gider. Subay hayatı ne kadar [hor görürse görsün] ... bilmelidir ki onun bir ailesi, bir validesi, bir ihtiyar pederi, bir veya birçok evladı vardır. Yatanın içinden, milletin özünden doğan şirketler, subaylarımız için en meşru ve en güvenli bir gelir kaynağıdır"¹⁷.

Şirket memur ve işçilere de hisse senedi satmaya çalışmıştır. Bunun için, bir işçinin kendisine yolladığı mektubu ilân olarak seçtiği görülmektedir :

"Şirkete Teşekkür :

Türkiye Millî İthalât ve İhracat A. Ş. Müdüriyet-i Aliyesine :

Muhterem Beyefendi, bendeniz Anadolu - Bağdat demiryolu işçilerindenim. Evrak-ı havadiste şirketinizin ilânını gördüm.

¹⁶ y.a.g.g., 11 Kanunuevvel 1338 (1922), sayı 683, s. 4.

¹⁷ y.a.g.g., 12 Kanunuevvel 1338 (1922), sayı 684, s. 4; Harp öncesi devrede kurulmuş olmakla beraber, bu dönemde de özellikle subayları ve memurları ortak kaydetmek için gayret gösteren bir şirket de "Mütekaidi Askeriye Ticaret Anonim Şirketi" dir. Bu şirket başka bir makalede ayrıca ele alınacak.

Evet, damlaya damlaya göl olur tabiri[nin] pek doğru olduğunu bulunduğum idarenin kurucuları 12 lira hisse senediyle, bugün milyonlara malik bahtiyarlar zümresine dahil olduklarını bildiğim için güzel vatanımda bu gibi müteşebbislerin mevcut olmayışı beni son derece müteessir etmekte idi . . . vatanımızı düşman sermayesinden kurtarmak için teşekkül etmekte olan şirketleri görüp okudukça sürurumdan ne yapacağımı bilemez bir hale geliyorum. Bendeniz bir ameleyim, dişimden tırnağımdan artırdığım 20 lirayı Ziraat Bankası vasıtasıyla Yüksek Müdüriyetinize yollayarak, müessisler meyanmda benim gibi bir ameleyi almak şerefini bana vereceğinizden dolayı şimdiden teşekkürlerimi sunarım
5.12.1338 Konya; Anadolu - Bağdat Demiryolları
Müdüriyet-i Hareket Dairesi Müsdahteminden
4070 No.lu İsmail Hakkı"¹⁸

"Sıkıntısızca yaşamak" ve bu arada "evlât ve efradınıza akardan sağlam bir miras bırakmak"¹⁹ isteyenler için de Türkiye Millî İthalât ve İhracat Şirketi en iyi bir yatırım alanı diye ilân edilmişti.

Atatürk'ün 6 Aralık 1922 de "halkçılık esasına dayanan ve Halk Partisi adıyla siyasi bir parti kurma. . . ."²⁰ niyetini açıklaması ve yeni seçimlere gideceğine dair haberlerin yayılması üzerine, şirket idarecileri, "Şüphelere Cevap" adlı iki gün süreli uzun ilânlar vermek zorunluğunu duydukları görülmektedir. Hükümet değişikliğinden acaba "Türkiye İthalât ve İhracat Şirketi" de etkilenecek midir? Bunun hükümet desteğiyle kurulduğunu açıkça ilân etmiş ve kurucularının büyük bir kısmı milletvekili olan ve ayrıca kuruluş tüzüğüne göre "... hükümetten

¹⁸ y.a.g.g., 20 Kanunuevvel 1338 (1922), sayı 691, s. 4; Aynı sayıda, bir de aşı memurlarının şirketle ilgili sualleri; ilân olarak kullanılmaktadır. Hattâ Amerika'daki Türk Vatandaşları bile şirkete ilgi duyarak, hisse senedi alma isteğinde bulunmuşlardır. Bunlardan birinin şirkete yazdığı mektup, yine reklâm olarak kullanılmıştır. Bknz. *Anadolu'da Yeni Gün*, 1 Şubat 1339 (1923). Ayrıca Bknz. a.g.g. 4 Şubat 1339 (1923).

¹⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Kanunuevvel 1339 (1922) sayı 724, s. 4. Aynı ilân adı geçen gazetenin 725 ve 779 no.lu sayılarında tekrar edilmiştir; Şirketin telgraf adresi olan "TEMAVAŞ" (Arap harfleri ile yazıldığında Şirket adını teşkil eden kelimelerin ilk harfleri) bile reklâm konusu edilmiştir. Bunun için Bknz. y.a.g.g., 13 Kanun-u evvel 1338 (1922) sayı 658, s. 4.

²⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, Cilt 2, İstanbul 1965, s. 345; Ayrıca Bknz. CHP, *Milletin Hizmetinde Kırk Yıl*, Ankara 1963, s. 6.

bazı mallara ait inkisar talep edebilmek..." durumunda bulunan bir şirket ve özellikle bu şirkete ortak olacaklar bakımından önemli bir sorun olduğu gayet açıktır. Aşağıdaki ilânların açıkça söylenmemiş olmasına rağmen, böyle endişe gerektiren bir durum olmadığını göstermek için yayınlandığı sezilmektedir.

İlk günkü ilân, şirketlerin batışına sebep olan çeşitli tarihi nedenlere dokunduktan sonra, esas konuya yönelerek şöyle demektedir :

". . . . hükümet değişikliğinden [dolayı] ortaya çıkan üzüntü akla geliyor. On beş sene zarfında bunu ancak bir defaya mahsus olmak üzere görüyoruz [onu] da mütârekeden sonra gelen hükümetler irtikâp ettiler. Fakat onların maksatları birkaç şirketi yıkmak, mahvetmekten ziyade, o şirketlerin kasasındaki sermayeyi yağma etmekte. Yekdiğerimize soralım, bu gün yukarıdan beri sayıp döktüğümüz sebeplerin bir tanesi bile mevcut mudur? Sevr muahadesi mi var? Yağmakârlar hükümeti mi kaldı? Kanımızı emen eski gayri-müslim düşmanlarımız nerede ? bunların hepsine bir tek ve kat-i cevap verebiliriz; Hayır. O halde Türkiye Millî ithalât ve İhracat Anaonim Şirketi en müsait bir zemin ve zamanda en meşru gayelerle teessüs etmiş bir şirkettir"²¹.

Bir gün sonraki ilân ise iki konuyu ele almaktadır; birincisi "

bu şirket nasıl bir şirkettir" sorusuna eğilmektedir;

"Bu şirket gücünü üç buçuk sermayedardan almıyor ve dolayısıyla üç buçuk nüfuz ve servet sahibinin elinde oyuncak olmuyor.

Millet efradından her kim bir lira verip bir hisse alırsa ortak oluyor. Hisse senetlerinin böyle bir lira kadar küçük bir bedele indirilmesinin sebebi de ancak budur; Halkın kolayca iştirak edebilmesi"²².

Ayrıca "kurucu üye" olabilme olanağının çok geniş tutulduğu, büyük sermayedarların, kendi nüfuz ve iktidarlarını genişletecek şekilde, "Genel Kurul" a hakim olmalarını kısıtlayıcı kayıtlar getirildiği belirtilerek, Şirketin günümüzdeki yaygın deyimiyile, Halk veya Halka Açık Şirket niteliğini taşımakta olduğu ileri sürülmektedir.

". . . . şirketimizin bir hedefi vardır; o da memleketin iktisadiyatına doğrudan doğruya halkı hakim kılmak. Bunu fiilen

²¹ y-a-g-g- 25 Kanun-u Evvel 1338 (1922) sayı 695, s. 3.

²² y><*'g-g- 26 Kanun-u Evvel 1338 (1922), sayı 696.

yapabilmek için, küçük miktarların sermaye [ye] dönüşümü böyle bir iktisadî harekete yönelmek [için], ilk vasıta"dır." Bu sağlanabilirse, şirketin; ". Küçük esnaf ve sanatkârlara göstereceği yardım ve kolaylık Şirkete ayrıca bir ehemmiyet verecektir. Çünkü her yardım ve kolaylık halkı Şirkete değil Şirketi halka bağlayacaktır. Tabiidir ki halka bağlanan bir şirket bir çok sermayeyi kendisine bağlamış olan bir şirketten daha emindir"²³.

Bunların sağlanmasını önleyecek "eski güçlükler ve engeller" kaimdir. Çünkü ". . . memlekette Türk İktisadiyatının düşmanları kalmamıştır." Dünya pazarlarında artık ". . . ancak Türk tüccar ve komisyoncusu" iş görecektir. Hele hükümetin desteğini elde etmiş böyle bir şirketin, başarı kazanması, şu nedenle daha olağan görülmektedir;

"Dünya pazarlarının nazarında dürüst iş yapan her tüccar aynı derecededir. Fakat hükümetin onayı ile teşkil olunan büyük anonim şirketler tabiatıyla daha muteber ve merguptur"²⁴.

Bu ilânda ele alınan ikinci konu ise biraz ileride daha ayrıntılı görüleceği gibi, geniş tepkiler uyandırmış olan dış ticaret imtiyazı ile ilgili iddialardır. "*inhisar olamaz*" alt başlığı altında, bu iddialara şöyle cevap verilmektedir;

şirketin sermayesi bir milyon liradır. Halbuki vatanın hudutları Meriç'ten Musul'un doğusuna dek uzanıyor ve içinde milyonlarca vatandaş, yüzmilyonlarca ithalât ve ihracat ihtiyacı var. Bir milyon lira sermayeli Anonim bir şirket böyle geniş bir memleketi değil, belki bir vilâyeti [bile] inhisarı altına alamaz. kuvvetini, kökünü, kaabiliyet ve faaliyetini halkın müşterek sermayesiyle, halkın müşterek emeğiyle kazanan bir şirket, şayet. . . . böyle işe teşebbüs etse bile zararı tüccara değil halkadır. Yani kendisindedir. [bu] şirket hakkında hiç bir zaman varid olmayan bu meseleyi diğer şirketlere de atfedemeyiz. Çünkü devir değişmiş, dünya değişmiş ve memleketler halklarının müşterek mesailerıyla yaşamaktadırlar Hissedar kaydolmaya gayret etmenizi_____şahsi ve vatan menfaatleri adına tavsiye ederiz.."25 diye geçiştirilmektedir.

²³ y-a-g'g'

²⁴ y-a-g-g-

²⁵ y-a-g'g'

III. Şirkete İlk Tepkiler

Bu sırada Ankara, diğer alanlarda olduğu gibi, dış ticaret sahasında da önemli neticeler yaratması mümkün bir seri kararın alındığı bir dönemi yaşamaktadır²⁶.

7 Aralık 1338 (1922) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "İstanbul'a İthal Edilecek Unlarla Hububattan Alınacak Gümrük Resmi" ile ilgili kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Anadolu tüccar ve halkının menfaatlerinin korunması lehinde şiddetli tartışmalar olmuştur. "İstanbul tüccarına Anadolu halkı[nın] bol bol para. . ." vermesini önleyecek tedbirlerin biran önce alınması istenmektedir²⁷; "Ziraat makinalarında kullanılmak üzere ithal edilecek, benzin, benzol, mazot ve makina yağları ile damızlık ve çift hayvanı ... vesairenin gümrük resminden muaf tutulmasıyla" ilgili kanun teklifinin günlerce süren görüşmesi sırasında, bu mallar ithalinin, yeni bir sisteme bağlanması üzerinde ısrarla durulmuştur²⁸; "Zonguldak Kömürlerinin İhraç Yergisinden Muaf Tutulması ile İlgili Kanun Teklifi" de ihracatının yeniden düzenlenmesi dilekleriyle beraber tartışılarak kabul edilmiştir²⁹.

İşte böyle bir ortamda, T. Millî İthalât ve İhracat A. Şirketi'nin hükümet himayesinde kurulması ve tekeli bazı haklar elde etmesi ihtimali³⁰ her şeyden önce bu hakları şimdikiye kadar kullanmış olan

²⁶ Bu dönemdeki genel iktisadî durum ile ilgili olarak Bknz. H. Woods, *Report on the Economic and Commercial Conditions in Turkey*, Department of Overseas Trade, London, 1924; G. Bie Ravndal, *Turkey: Commercial and Industrial Handbook*, Washington, 1926.

²⁷ T.B.M.M., *Zabit Ceridesi* Devre I, İctima Senesi 3, Cilt 21, s. 260-270.

²⁸ y.a.g.e., Cilt 24, s. 75-80 ve Cilt 27 s. 326-335.

²⁹ y.a.g.e., Cilt 25, s. 468 ve Cilt 26 s. 27-34.

³⁰ Nitekim Şirketin kurucu ortaklarından Yunus Nadi, *Yeni Gün* Gazetesine yazdığı bir başmakalede ithalât ve İhracatın yeniden düzenlenmesinin, ekonomi için taşıdığı büyük öneme değinerek bu sorunun çözümü için devletin, bir yandan bu sahaya ilgilenecek gereken çeşitli müdahaleleri yapmasını bir yandan da bir veya bir kaç millî şirket kurulmasına yardımcı olarak, duruma yeni bir yön verilmesini istemektedir. Devletin iktisadî hayata müdahalesinin çok arttığı ve hattâ "... iktisadiyatı (tamamen) devlet eline alınmış ..." bir ülkenin bile bulunduğu bu dönemde, acaba, Türkiye'de de devletin fiilî müdahalesi gerekli midir? sorusunu Yunus Nadi şöyle cevaplandırmaktadır : "... belki onun zamani henüz gelmemiştir. Fakat ithalât ve ihracata ait millî teşebbüslere karşı devletin ilgisiz kalmaması ve bunların.... sermayesine.... iştirak suretiyle teşvik etmesi.... bunlar üzerinde nazım bir rolü [olması, devletin], hiç

ve Rum ve Ermeni kökenli bazı tüccarların yurt dışına kaçmasından sonra³¹ bu hakları kullanma olanakları büsbütün artan İstanbul tüccarını rahatsız ettiği görülmektedir.

Feridun Fikri, "İktisadî Genişlik ve Hürriyet Lüzumu" adlı makalesinde açıkça adını anmamakla beraber Türkiye Millî İthalât ve İhracat Şirketi hakkındaki endişelerini şöyle açıklamaktadır :

"... İthalât ve ihracat şirketleri yapmak, hattâ bunu hükümet himayesine almak pek doğru olmakla beraber, bununla Edirne'den Musul'a kadar uzanan koskoca bir ülkenin ithalât ve ihracat ihtiyacını tatmin edebileceğimize kani olmak büyük bir ilmi ve tatbiki bir hata teşkil eder

İthalât ve ihracatın serbestisi millî müesseselerin inkişafına kat'iyen mani olamaz. Kaldı ki aşırı bir inhisar vaziyeti bil'akis şirketleri idare edenlerin fazla çalışmasına ihtiyaç hissettirmeyeceğinden, binnetice yeni müesseselerimizin de hüsrarla neticelenmesine yol açar. Demek oluyor ki, büyük sermayeli, millî müesseselerin çoğalmasını fennen takdir nasıl ki pek mühim bir vazife ise, aynı surette bunun serbesti rekabet kadrosu içinde inkişafını temenni de böylece lâzımdır...³²"

1923 Türkiye İktisat Kongresi münasebetiyle, Türk Ticaret Birliği'ne gelen ve bu Birlikçe benimsenerek, *Millî Türk Ticaret Birliği Merkezi Umumiyesi, İzmir İktisat Kongresinden Türk Tüccarının İstedikleri* adlı belge içine toplanan raporlar içinde bu şikâyetlerin tekrar ele alındığını görmekteyiz. Örneğin, Sabık Muhasebe-i Umumiye Müdürü Umumisi, şöyle bir öneride bulunmaktadır;

"Avrupa'nın mamulât ve mahsulâtını memlekete getirmek, Türkiye'nin mamulat ve mahsulâtını memalik-i ecnebiyeye sevk etmek, hülasa ithalât ve ihracat ticareti yapmak ayrı ayı ihtisasa,

de ihmal olunmayacak vecibelerindedir. . . Bizde bu işleri şimdilik devlet eline almağın erken bulursak, büyük sermayeli millî şirketler kurulmasını temin etmek lâzımdır... Bknz. "İthalât ve İhracatımız" *Yeni Gün*, 11 Kanunvevel 1338 (1922), s. 1-2.

³¹ "... Yalnız İstanbul'da Ekim 1922 yi takip eden yedi ay içinde 458 Rum işyeri [ki bunlardan onsekizi ithalât firmalarıydı] kapanmış ve yirmibir tanesi de başka yerlere taşınma zorunluğunu duymuştu..." Bkn. Eliot G. Mears, *Modern Turkey*, The Macmillan Company, 1924, s. 346.

³² *İlerL* 10 Şubat 1339 (1923), Gündüz Ökçün, *y.a.g.e.* s. 53 den naklen.

ayrı ayrı teşkilâta muhtaç olduğunu zanneylerim"³³. Bu önerinin de şirketi hedef aldığı kanısı uyanmaktadır.

Ticaret Anonim Şirketi Müdürlerinden Şamlı Emin Bey ise açıkça T. Millî İthalât ve İhracat A. Şirketine eğilerek, şu isteklerde bulunmaktadır;

"Ankara'da teşekkül eden bir milyon liralık İthalât ve İhracat Şirketinin ihracat işlerindeki muvaffakiyeti nisbetinde ithalât işlerinde de muvaffak olması için şimdiden İstanbul tüccarını ve bilhassa birinci derecede Avrupa ile muameleleri olanları şu şirkete hissedar etmek elzemdir

Çünkü bir Rum komisyoncu her suretle yine Rum tüccarını tercih ediyor ve ucuz malı ona veriyor. Büyük miktara ulaşan komisyonların menfaati de yine Rumların elinde kalıyor. Bir ticarî şubenin teşkili yani Avrupa komisyonculuğu için Avrupa'da tahsil görmüş lisan bilen namuskâr gençlerin

vazifelendirilmesi ithalât ve ihracat şirketinin Avrupa ve Amerika'nın mühim merkezlerinde şubeleri olması"³⁴." arzulanmaktadır.

Bütün bu gelişmelerin İstanbul tüccarını endişeye düşürerek Türk Ticaret Birliği çerçevesinde, dış ticaret sorunlarına yeniden eğilmeye zorladığı gayet açıktır. Bu örgütün toplamayı tasarladığı "Ticaret-i Hariciye" konferansı bunun önemli bir delili olsa gerektir³⁵.

³³ Milli Türk Ticaret Birliği Merkezi Umumiyesi, *İzmir İktisat Kongresinden Türk Tüccarların İstedikleri*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1338, G. ökçün, *y.a.g.e* s. 106-7 den naklen.

³⁴ *y.a.g.e.*, s. 105.

³⁵ Bu senelerde Türk Ticaret Birliği Umumî Kâtibi olan Ahmet Hamdi Başar'm bu konudaki suallerimizi cevaplandırdıkları, 7 Kasım 1969 tarihli mektuplarında; "Türkiye İthalât ve İhracat Anonim Şirketi ile İzmir İktisat Kongresinden önce Türk Ticaret Birliği tarafından toplantıya çağrılan, fakat İzmir İktisat Kongresinin tertiplenmesi üzerine gerçekleşmeyen Ticareti Hayriye Kongresi arasında hiçbir ilişki yoktur. Ye böyle İstanbul Tüccarlarının sözü edilen Şirkete bir tepki gösterdiğini sanmıyorum." demektedirler. Ne var ki bir kısım yukarıya aldığımız ve bizzat Başar'm başında buldukları Türk Ticaret Birliği'nin Tüccar Raporları, bu şirketin, İstanbul tüccarlarını ürküttüğünü açıkça göstermektedir. Bu bakımdan, içinde Türkiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş.'nin kurulmasının da bulunduğu, yeni kararlar zincirinin bu konferans teşebbüsünün ana nedeni olduğunu ileri sürmek pek yanılıcı olmasa gerektir. Bu arada toplanan Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul tüccarlarına korkularının çok geniş çapta yersiz olduğunu göstererek onların bu konferans teşebbüslerinden vaz geçmelerine sebep olacaktır. "Ticaret-i Hariciye Konferansı" ile ilgili olarak Bknz. A. Gündüz Ökçün, *y.a.g.e.*, s. 85-86, 138 ve 153.

İstanbul tüccarları dışında, Şirkete bir tepki de hem de hiç beklenmedik şekilde, Londra'da çıkan *Morning Post* adlı gazeteden gelmiştir. Kuruluşu aynı gazetenin iki gün önceki sayısında verilmiş olan Türkiye İnkişafı İktisadiyesi A. Şirketi (Corporation for the Economic Development of Turkey) ile ilgili haberden sonra "özel ilgiyle" karşılanacağı kaydedilerek "Orta Doğu'da Ticarî Sürpriz : Türk-Yahudi İşbirliği" başlığı altında verilen haber şudur :

" Anadolu'daki Yunan yenilgisinden sonra Türklerin duygularında bir değişme olduğu ve yabancıları ülkeden defetmek için hertürlü çareye başvurdukları görülmektedir.

.... Yabancı şirketlerin Türkiye'den tedricen çekilmeleri[ni sağlamak] düşüncesiyle bir Türk Ticaret Birliği'nin [Türkiye Millî İthalât ve İhracat A. Şirketi -denmek isteniyor hiç olmazsa adı geçen şirket bunu böyle yorumluyor-] kurulmak üzere olduğuna inanmak için hertürlü sebep mevcuttur.

Bu, bütün ülke çapında ticaret, banka ve sigortacılığın tüm kollarında çalışmayı amaçlayan millî bir tasarıdır. Kısaca buna, savaş döneminde hükümetin desteği ile gelişen ve ülkenin ticaretini elinde bulunduran Türk-Yahudi işbirliğinin yeniden örgütlenmesi olarak bakılabilir. Türklerin yeni gümrükler koyarak yabancı şirketleri sıkı kayıtlar altına almaları ve bu yolla yabancı ticaretini ortadan kaldırmaya çalışmaları endişe yaratmaktadır. Bu hedefe ulaşılacak olursa, Türkiye Pazarları fiyatları sözü geçen Birlik [şirket] tarafından denetlenen kalitesiz yerli üretimle dolup taşacaktır"³⁶.

Şirket, Hakimiyet-i Milliye vasıtasıyla *Morning Post*'a verdiği cevapta şunları ileri sürmüştür :

". . . Şirketimizin gayesi hiçbir zaman *Morning Post*'un düşündüğü gibi Yahudi sermayesiyle Türkiye'de ikinci bir inhisar vücuda getirmek değildir. Filhakika, yahudiler "yarım hisse" ye iştirak etmeği teklif ettiler, fakat kendilerine "bu halk şirkettir,

³⁶ *Morning Post*, 8 Ocak 1923, s. 9; *Morning Post* yukardaki yazısında Türkiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş.'nin kuruluşunu endişe ile karşılarken, kuruluş nedenlerini iki gün önce açıklamış olduğu İngiliz Şirketi'nin de benzer talep ve hevesleri olduğunu görmezlikten gelmektedir. Bundan sonraki bölümde görüleceği gibi, bu İngiliz Şirketi birkaç ay sonra Türkiye Millî İthalât ve İhracat A.Ş. ile kendine önemli ayrıcalıklar tanıyacak bir anlaşma imzalayacaktır.

büyük sermayenin kabul edilmesine karşıyız" cevabını verdik ve kabul etmedik. Mâhazâ, şirketin tüzüğünü gözden geçirenler anlarlar ki, şirketimiz, milli olmakla beraber değil [sade] Türk hristiyanlarma, ecnebi sermayesine de defterlerini açmıştır. . . . [Biz] yalnız, şirketi inhisar altına alabilecek hem Türk hem de ecnebi sermayelerini kabule karşıyız.³⁷

Bu ilk tepkiler, devlet desteğine sahip Türkiye Millî İthalât ve İhracat A. Ş.'i karşısında menfaatlarının zarara uğramasından korkan iç ve dış iş çevrelerinin, liberal çerçeveli karşı koymalarıdır. İç tepkilerin ana kaynağı olan İstanbul iş çevreleri, özellikle Türkiye İktisat Kongresinden sonra, ilk korkularının geniş çapta yersiz olduğunu anlayarak, Ankara çevreleriyle iktisadi bağlarını kısa zamanda geliştirip, onunla bütünleşme yolunu tutacaklardır³⁸. Rum ve Ermeni iş adamları lehine olan dış tepkiler ise, diğer bir azınlık grubu olan Yahudilerin tepki kapsamına sokulması dışında, uzun yıllar daha devam edecektir.

IV. Şirketin, bir İngiliz şirketiyle yaptığı anlaşmanın doğurduğu tepkiler.

Kuruluşundan sonra Şirkete en önemli tepki 15 Haziran 1923 yılında Lozan'da Türkiye İnkişafı İktisadiyesi (Corporation For the Economie Development of Turkey) adlı bir İngiliz Şirketiyle imtiyaz kokan bir anlaşma yapmasından sonra ortaya çıktı. Bu tepki öncekilerden değişikti, çünkü yapılan anlaşma yabancı devletlerin kendi aralarındaki çatışmaların çıkmasını sağladığı gibi, milli çevreler arasında da yabancı şirkete Türk Ticareti üstünde imtiyaz verilmesi bakımından tepki doğurdu.

Adı geçen İngiliz şirketi 1923 senesi başlarında Leslie Urquhart³⁹ tarafından kurulmuştu.

³⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Kanun-u sani 1339 (1923) sayı 716, s. 4.

³⁸ Bknz. D. Avcioğlu, y.a.g.e., s. 165-169, 177-205, 210-211 İsmail Cem, y.a.g.e., s. 219-232.

³⁹ Leslie Urquhart, Türkiye'de doğmuş, Türkiye'yi ve Türkçeyi çok iyi bilen iskoç asıllı bir maden mühendisi idi. Anadolu'daki madenlerle yakından ilgilenmişti. Ayrıca uzun yıllar Rusya'da kalarak "*Russo-Asiatic Consolidated*" adlı şirkete müdürlük yapmıştı. Bu şirket Urallar Bölgesinde geniş maden ve -yaklaşık olarak toplam üretimin yüzde altmışım sağlayan- kurşun ocaklarını işletmişti. Sovyet İhtilâlinde sonra, bu şirkete devletçe el konulmuştu. İhtilâlin iktisadî alanda meydana getirdiği güçlükleri önleme gayesiyle yürütülmeye başlanan "Yeni İktisat Politikası (NEP)", Sovyetler

"İngiliz sermayesi, Türkiye'nin iktisaden gelişmesine yardımda bulunabilmek için Lozan Konferansının başarı ile neticelenmesini beklemektedir.

Bu [yeni] şirketin, en önemli ortağı *Russo Asiatic Corporation* adlı şirkettir ve nominal sermayesi 250.000 İngiliz lirası olup, şartlar gerektirirse 1.000.000 veya daha fazla İngiliz lirasına çıkarılacaktır. Şirketin amacı, madenleri -petrol dahil- geliştirip işletmek; demiryolları yapmak ve işletmek, resmî ve özel taahhüdlere girmek; hükümet adına iş yapmak veya takip etmektir. İdare Heyeti beş İngiliz ve dört Türk'den kurulu olacak, Mr. L. Urquhart ise bu heyete başkanlık edecektir.

Mr. Urquhart, Büyük Britanya ile Türkiye'nin *yeniden yakınlaşmasını* devamlı olarak savunmuştu. Şimdi de şirketin bu geniş programıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî gelişmesine yardımcı olmaya hazırlanarak, yalnız savunduğu fikirleri somut hale getirmekle kalmıyor, fakat aynı zamanda İngiltere'ye, bu ülkenin geniş doğal kaynaklarını işletmede, önemli bir öncelik sağlıyor.

Bütün bunların ötesinde [bu teşebbüsün] Türk maliyesinde istikrar sağlayacağı, ümit edilmektedir⁴⁰."

İşte bu Türkiye İnkişafı İktisadiyesi A. Şirketiyle Türkiye Millî İthalât ve İhracat A. Ş.'nin -hem de, Lozan Konferansı neticelenmeden-yaptıkları anlaşmanın esaslarını *Times* gazetesi şu şekilde vermektedir :

Biriği'ni bazı yabancı şirketlere, yatırım yapması için imtiyazlar vermeye zorladı. Bunlardan biri de, *Urquhart İmtiyazı* diye anılan ve Leslie Urquhart'a eski şirketini işletme hakkı veren anlaşmadır. Ne var ki, anlaşma Lenin'in vetosu neticesinde Politburo tarafından onaylanmadı (7 Ekim 1922). Lenin'in karşı çıkmasının ana nedeni, anlaşmanın iktisadî hükümleriyle ilgili idi. Buna rağmen, yabancı gazetecilere yaptığı bir açıklamada sorumluluğu, İngilizlerin Türk sorununa karşı dostça olmıyan tutumuna yükledi. Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansına katılmasına karşı koyan İngiltere, tutumunu değiştirirse, Lenin de kararını değiştirebileceğini bildiriyordu. L. Urquhart'm *Türkiye İnkişaf-ı İktisadiyesi A. Ş.* adlı yeni şirketi kurmakla bir yandan çok iyi tanıdığı Türkiye'de iş yapmak arzusunu duymuş olabileceği, bir yandan da Türkiye'ye karşı, şahsen de olsa, iyi niyetini göstererek Lenin'i kararından döndürmeye çalıştığı tahmin etmek pek yanıltıcı olmasa gerektir. Leslie Urquhart'm hayat hikâyesi için Bknz. *Who Was Who, 1929-1940*, Yol III, London 1941, s. 1380; L. Urquhart'm Sovyetler Birliğindeki Girişimleri için Bknz. E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, Vol .III, Penguin Books, 1966, s. 354, 425-427, 429 ve 472.

⁴⁰ *Morning Post*, 6 Ocak 1923, s. 6.

. . . Türkiye Ticaret Şirketi veya benzer bir isim altında, 145.000 İngiliz liralık -veya yaklaşık olarak 1.000.000 Türk liralık-yeni bir şirket kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yeni şirket ile Türkiye Millî İthalât ve İhracat A. Ş. birbirlerinin dörtte bir hisselerine sahip olacaklardır. Bu iki şirket en geniş şekilde işbirliği yapacaklardır. Yeni Şirket, Millet Meclisi'nin idaresi altındaki bölgelere yapılacak ithalât ve bu bölgelerden yapılacak ihracatta Türkiye Millî İthalât ve İhracat A. Ş. tüm temsilciliğine sahip olacaktır.

Millet Meclisi bu tasarımı desteklediğinin bir delili olarak, Cardiff'e benzediği söylenen Karadeniz'deki Zonguldak kömürlerinin işletilmesini bu Şirkete bırakmış bulunmaktadır.

Türkiye'nin kalkınmasını bütün ülkenin ithalât ve ihracatını kontrol eden ve geniş ölçüde parlamento üyelerinin ortak olduğu, bir şirkete vermek, aslında Türkiye gibi ticaretin savaş dolayısıyla karmakarışık, örgütsüz bir hale girdiği bir ülke için dikkat çekici bir çözümdür. Şayet bu tasarı amacına ulaşırsa Türkiye ile ticaret yapmak isteyenler bunu ancak yeni şirket aracılığıyla yapabilecekler. "41.

Bu anlaşmayı Türk gazeteleri de önemle ele aldılar. *Vatan* gazetesi, anlaşmanın ana hükümlerini, birinci sayfasında açıklamaktadır⁴². *Tevhid-i Efkar* ise *Times*'in yukarıya aldığımız haberinin bir bölümünü sütunlarına almakla kalmıyarak ayrıca şunları ilâve etmektedir :

"....anlaşılan mevzu bahis olan ve haddinden büyük işlere girdiği anlaşılan şirket, geçen sene bir milyon lira sermaye ile kurulduğu halde, -iştirak edenlerden bir çoğu mebus, vali v.s. olmak üzere- halktan ancak 70-80 bin lira kadar bir para toplayabilen Türkiye Millî İthalât ve İhracat Ananım Şirketi'dir. Eğer halkın ticari itimadıyla kurulmayan bu şirkete dünyanın hiçbir tarafında görülmemeyen, ancak genel harp sırasında, kantariye, mahsulat gibi birkaç yarân şirketine bahşedilen müsadeler, inhisarlar ve imtiyazlarla hayat ve hareket bahşetmek istenirse, buna tahammül edecek kimsenin mevcut olmayacağını söylemek isteriz. Sulh, harp, seçimler gibi hayati meselelerin mevzu bah* edildiği

⁴¹ *The Times*, 22 Haziran 1923, s. 4.

⁴² *Vatan*, 23 Haziran 1339 (1923), No. 87, s. 1.

sıralarda, böyle mahdut bir sınıfa kârlar temin etmesine mukabil Türkiye'yi bir sermayedarlar müstemlekesi gibi esir vaziyete sokacak teşebbüsler, dikkati çekmeden atlatılır gibi zan ediliyor.

Eğer mesele bu şekilde ve hükümetin bilgisi altında yapılan bir işse buna karşı söyleyecek pekçok şey var."⁴³

Bu anlaşma, şimdiyedek Şirketi en hararetle desteklemiş olan *Hakimiyet-i Milliye*'nin bile tepkisini çekti. Uzun makalesinde, bu anlaşmanın yabancı şirkete ithalât ve ihracat işlerinde bir inhisar tanıdığını işaretle şöyle demektedir :

"Bu inhisarda açıkça göze çarpan nokta T. Millî ithalât ve ihracat A. Şirketi'mizin ticari işlemlerinin azçok kayıtlandırılmış olmasıdır. Acaba İngiliz Şirketi'nin Millî İthalât ve İhracat Şirketimize yollayacağı malların fiyatının, Avrupa'nın geçirmekte olduğu buhran, mali, iktisadi ve ticari noktalardan tetkik edilerek, rekabet fiyatları olması sağlanabilecek midir? belki millî şirketimiz, ithalât ve ihracatında yabancı memleketlerde birçok güçlkle karşılaşacağı düşüncesiyle Avrupa'da bir ortak bularak işlerini ona havale etmeği . . . uygun gördü ise de bu nokta herhalde kolaylıkla ve daha iyi bir şekilde [de] sağlanabilir-indi"⁴⁴. *İleri* gazetesi ise, *The Times* gazetesinde çıkan haberin tümünü sütunlarına şöyle bir notla almaktadır :

"Times gazetesine Lozan'dan gönderilen bu bilgi bizim hayretimizi mucip olduğu gibi, şehrimizdeki bazı ticari çevreleri de endişeye düşürmüştür.

[Türkiye Millî] İthalât ve İhracat Şirketi alelâde bir ticari müessesedir. Bir memleketin bütün ithalât ve ihracat işleri, bu şekilde inhisar şeklinde verilemez. Bu şirketin ne nizamnamesinde, ne emel ve hayalinde böyle bir imtiyaz ve inhisar mevcuttur. Ne çareki bu safсата havadis bazı çevreleri şüphe içinde bırakmaktadır"⁴⁵.

Bu anlaşma, Amerikalıların da tepkisini çekmekten uzak kalmamıştır⁴⁶. *New York Times* gazetesi anlaşma esaslarını endişe ifade eden bir tonla açıkladıktan sonra, şunları eklemektedir :

⁴³ *Tevhid-i Efkâr*, 28 Haziran 1339 (1923).

⁴⁴ "Mukavele-i Tüccariye Etrafından : M. İthalât ve İhracat A. Ş." *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Temmuz 1339 (1923) sayı 854, s. 2.

⁴⁵ *İleri*, 3 Temmuz 1339, sayı 1944, s. 2.

⁴⁶ Lozan'da imzalanmış bu anlaşmanın, Lozan konferansında kapitülasyon ve

tc. . . [Bu anlaşma] tatbikatta rekabeti ortadan kaldıracak güçte olup, İngiliz ve Fransız mallarına, Türk pazarlarına girişte mutlak bir öncelik tanımaktadır..... Türk Hükümeti, Şirkete herhangi bir müdahaleyi, serbest ticaret bahanesini öne sürerek reddedebilecektir. Oysa yeni Şirketin Türklere ait bölümünün hemen hemen tamamı, Türk milletvekilleri tarafından kontrol edildiğine göre, fiiliyatta "açık kapı" ilkesinin uygulanacağını beklemek pek mümkün değildir. . . .⁴⁷"

Aynı konuda, düşünceleri sorulan bir Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkilisi ise şöyle demiştir :

". . . bu [anlaşma] hem Amerikan ticaretine hem de Amerika'nın desteklediği "açık kapı" ilkesine indirilmiş önemli bir darbedir...."

Bu olayın A.B.D. iş çevrelerinde ne kadar kaygı doğurduğunu açıklayan bir veri de Amerikan Millî Arşivi'nde bulunan yazışmalardır. Bu yazışmalar, başta Standart Oil Company of New York olmak üzere çeşitli şirketlerin, Türk pazarlarının kendilerine kapanması tehlikesi karşısında duydukları endişeyi açıkça ortaya koymaktadır⁴⁸. Bu tepkiler karşısında Amerikan Dışişleri Bakanlığı, bir yandan İstanbul'daki

imtiyazlı şirketler konularının tartışıldığı bir dönemde yapılmış olması ilginçtir. Türk Hükümetinin, İngiliz ve kısmen de Fransızlara önemli ayrıcalıklar tanıyan bu tip bir anlaşmanın yapılmış olmasını, açıkça desteklememiş bile olsa, sakıncalı da bulmadığını düşünmek, pek yanıltıcı olmasa gerekir. Bilindiği gibi Türk Hükümeti konferansta, basımların bölerek, kendi tezini kabul ettirme politikası gütmekteydi. Bu politikamın bir aracı olarak, Amerikalılara "Chester Projesi" diye anılan demiryolu yapım imtiyazı; İngiltere'ye Bağdat Demiryolu'nun, Anadolu üzerinde kalan parçasını işletme hakkı v.s. gibi haklar vermiş, veya veriyormuş gibi görünmüştü. Bu bakımdan bu anlaşmaya A. B. D.'nin gösterdiği tepki, hiç olmazsa Lozan'da Türk temsilcileri tarafından olumlu şekilde kullanılacak bir koz diye görülmüş olması mümkündür. Adı geçen anlaşma ve anlaşmanın yapıldığı bu dönemdeki gelişmeler için Bakınız : Harry N. Howard, *The Partition of Turkey*, 2. basımı, Howard Fertig, New York, 1966, özellikle s. 310-312; Lozan'daki imtiyazlı şirketler konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bknz.: Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları*, No. 3, İstanbul, 1943, özellikle XXX. Bölüm, s. 375-391.

⁴⁷ The New York Times, 17 Haziran 1923; ayrıca Bknz.: *Current History*, Yol. XYIII, No. 5 (Ağustos 1923) s. 895-896.

⁴⁸ örneğin, Standard Oil Company of New York'un A. B. D.» Dış İşleri Bakanlığının yazdığı, 17 Mayıs 1923 tarihli bir mektupta : ⁴⁶. . . bize bildirilenler doğruysa, Türkiye'deki yatırımlarımızın büyük bir tehlike ile karşılaştıklarım bildirmek isteriz". U.S. National Archives, Turkey : 867, 713-553.

temsilcisi Amiral Bristol aracılığıyla imtiyazın kapsamını, bir yandan da Londra'da ticaret ateşeleri aracıyla Urquhart'm İngiliz Hükümetince desteklenip desteklenmediğini öğrenmeye çalışmıştır. Ancak, İstanbul'dan şirketin özel bir imtiyazı olmadığı, Londra'dan da İngiliz hükümetinin Urquhart'ı desteklemediğinin öğrenilmesinden sonradır ki, bu tepki ve şüpheler yatışabilmiştir⁴⁹.

Bu haberiü yayılıp, tartışmanın şiddetlenmesi üzerine haberleri tezkip etme ihtiyacını duyan ilk, İktisat Vekâleti olmuştur.

"[T. Millî İthalât ve İhracat Anonim Şirketi] . . . alelâde bir anonim şirkettir. Hükümet nezdinde hususi bir vaziyeti yoktur. Devletin malûm ve muayyen olan kanunlarına göre kurulmuştur." dedikten sonra esas tartışma konusuna eğilerek, şunları ileri sürmektedir :

" . . . ihtikâr ve fuzuli imtiyaz ve inhisar şirketlerinin eskiden olduğu gibi, zemin ve faaliyet bulabileceği yer Türkiye olmadığı veya olmayacağı ve bundan böyle memleket çıkarlarının üç beş kişinin tekeline verilmeyeceği ve bu hususta endişeye sebep bulunmadığı, hükümetimizin bilgisine arz ile *Times ve Tevhid-i Efkâr* tarafından verilen bilgiyi tezkip eyler⁵⁰."

İktisat Vekâletinden sonra, Şirket de gazetelere verdiği ilânla hem *Times'ı* hem de bu haberi sütunlarına alan *Tevfid-i Efkâr* ile *İleri* gazetelerini yalanlama yoluna gitmiştir. Uzun uzun şirketin kuruluş nedenlerini ve gelişmesini⁵¹ tekrarladıktan sonra söz konusu anlaşma ile ilgili şunları söylemektedirler :

"İngiliz şirketiyle olan anlaşma. . . alelâde bir ithalât ve ihracat işlemini kolaylaştırmak ve ayarlamak için yapılmıştır. Kimsenin kimseye inhisar ve ihtikâr verdiği yoktur. Gazetelerimizden temenni olunur ki, milli iktisadiyatımızı kuru sözle değil, hakkıyla himaye etsinler ve bunun için de yazılarını biraz araştırma ve soruştur-

⁴⁹ Daha fazla bilgi için Bknz. *yukarıda adı geçeri belge* (Bundan böyle, *y.a.g.b.* diye anılacaktır).

⁵⁰ Vatan, 2 Temmuz 1339 (1923), sayı 96, s. 3.

⁵¹ Bu kısımda Şirket "... şimdiye kadar ilk sermaye olarak bir üçte bir milyon kadar hisse senedi satmıştır" diyerek yanlış bilgi vermektedir. Şirketin bu dönemde yaklaşık sadece 100 bin lirahk bir sermaye toplamış olduğu, bizzat şirketin aym gazetelerde yayınlanan İdare Meclisi raporlarından -ileri kısımda daha ayrıntılı inceleneceği gibi- anlaşılmaktadır.

mayla yazsınlar. . . . Şirket küçük sermayelerindir ve öyle kalacaktır. Temettü dahi onlara aittir!"!

ileri Gazetesinde, Şirkete hükümetçe, Zonguldak kömür madenlerinden imtiyaz verildiğine dair çıkan haber de Şirket tarafından şöyle açıklanmaktadır :

".... iktisat Vekâletince kapalı zarf usulüyle müzayedeye konmuş, biz de bir grupta iştirak ederek herkes gibi kapalı zarfla bir fiyat verdik. Rakibimiz beher ton için 85 kuruş teklif ettikleri halde, şirket 115 kuruş vermiş .Bu duruma göre, Şirketin iştirakinden hükümet 30 kuruş istifade etmiştir. Pek tabii Şirketin teklifi kabul edilmiştir."

Her iki gazetede ileri sürülmüş olan mebusların bu şirkete üye olması konusundaki endişelere de şöyle cevap verilmektedir :

"Şirketimizin kurucuları içerisinde 115 değil daha fazla mebus vardır. Fakat hepsi de Şirketlerden ürkmüş olan halkımıza rehber olabilmek gayesi ile iştiraki kabul etmişlerdi Hissedarlarımızın büyük bir kısmı kahraman ordumuzun binbaşı ve daha yüksek rütbeli subaylarından ibarettir. Heyet-i Vekile azalarının da hissedar olduğu [konusu ise] doğru değildir. Düşmanla çarpışırken memleketin iktisadî istiklâlini sağlamak için kurulmuş olan şirkete dağ başlarında, siper içlerinden para göndermeyi ihmal etmeyen ve bu gibi halktan kurulu bir şirketin ne dereceye kadar inhisar yapabileceğinin hükmünü, işin iç yüzünü sorup anlamadan yazı yazan beylere terk ediyoruz ⁵³"

15 Teşrinisani 1339 (15 Kasım 1923) tarihli gazeteler, tartışmak İngiliz anlaşmasının, Türkiye Millî ithalât ve İhracat A. Ş. tarafından fesh edildiğini bildirmektedirler. Hakimiyet-i Milliye, feshin nedenlerini şöyle açıklamaktadır.

". . . . Urquhart, imza ettiği anlaşma gereğince derhal Londra'da şirketi [yukarıda bahs edilen yeni ortak şirket] kuracak iken,

⁵² Bu haber aslında *Times* gazetesinde çıkmış olduğu halde, henedense Şirket, *Times*'ı değil fakat ondan naklen haber veren *İleri* gazetesini kınama yolunu tutmuştur. Halbuki yukarıda görülmüş olduğu gibi *İleri*, *Times*'m haberini bile şüphe ile karşıladığını belirten bir notla birlikte yayınlamıştı.

⁵³ *Vatan*, 9 Temmuz 1339 (1923), sayı 103, s. 3; ayın ilân ayrıca *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Temmuz 1339 (1923), sayı 856,

imzadan üç ay kadar hır müddet geçtiği halde sözünü yerine getir-memiştir. Bu husus [un] gei bırakılma nedeni, kanımızca, ingiltere ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kesinleşmemesidir.⁵⁴

V. Şirketin Gelişimi:

Elimizde şirketin kuruluş yıllarına ait Faaliyet Raporlarının asılları bulunmamasına rağmen, 15 Haziran 1340 (1924) tarihinde toplanan Hissedarlar Heyetine sunulan İdare Meclisi raporunun, Hakimiyet-i Milliye'de çıkan özeti⁵⁵, birçok önemli açıklıklar getirmektedir :

i) Fiilen faaliyete geçtiği Haziran 1339 (1923) başlangıcından Aralık 1339 (1923) a kadar geçen altı aylık süre içinde şirket sermaye olarak 116.895 lira toplayabilmişti. Bunun ilk hedefleri olan 1.000.000'un çok altında olması "...bazı düşünce ve iktisadî zaruretler nedeniyle hisse senedi satışına geçici olarak ara verilmiş olmasındandır."⁹ Bu düşünce ve iktisadî zaruretlerin ne olduğunu açıklamamakla beraber⁵⁶, bunların ortadan kalkarak "... yeniden hisse kaydına başlanarak ... mühim bir toplama ulaşıldığı" kaydedilmektedir. Ama ulaşılan "bu mühim toplamın" ne olduğu açıklanmamıştır.

ii) Şirket aynı dönem içinde, kuruluş genel masraflarına ve beş şube⁵⁷ açmanın doğurduğu önemli harcamalara rağmen 15.956.— TL. safi kâr elde etmiştir. Bu altı aylık bir dönem için yüzde 11 gibi yüksek bir temettü dağıtımına yol açmıştır.

iii) Şirket uğraşı alanı olarak şunları sıralamaktadır :

"Şirketimiz halen hertümlü ithalât ve ihracat işleriyle uğraştığı gibi Adana'daki un, bazı pamuk çırçır fabrikaları, Zonguldak'taki maden ocaklarını tedrici bir gelişime tâbi tutarak tamamen çalışır hale [getirdiği gibi] ... aynı zamanda inşaat ve imar işlerine özel bir önem vererek, Ankara'da Harbiyeye.... ait top ve fişek fabrikalarının tamamlanması [ile ilgili] inşaatla uğraşmak [ta ve ayrıca]... Ankara-Sivas hattı[nm] önemli inşaatlarından olan, Ankara, İstan-

⁵⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Teşrin-i sâni 1339 (1923), sayı 968, s. 3; ayrıca bak. Yatan, 15 Teşrin-i sâni 1339 (1923), sayı 214, s. 5.

⁵⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Haziran 1340 (1924) sayı 1159, s. 4.

⁵⁶ Büyük bir ihtimalle, hisse senedi satışının geçici olarak durdurulması, Şirketin, yukarıda da görüldüğü gibi, yabancı şirketlerle ortaklığa teşebbüs ettiği devrede yapılmıştı.

⁵⁷ *y.a.g.g.*, 15 Şubat 1340 (1924), sayı 1047, s. 6.

bul binasıyla, [yol] güzergâhının düzeltilip, genişletilmesi.... istanbul Belediye Mezbahası'nın soğuk hava mahzenleri inşaasını deruhte etmiştir."

Görüldüğü gibi şirket kuruluş nedenlerini aşarak, özellikle devlet inşaatına el atmıştır.

iv) Şirketin geleceğinin çok parlak olduğu ifade edilmektedir, "...memleketimizin iktisadiyatındaki gelişmeleri takip edip daima emin adımlarla yürüyerek sermayeyi bariz bir tehlikeye maruz" bırakmamaya çalışan bir idare meclisinin, kârlı uğraşlarına devam etmesi gayet olağandır. Nitekim, 1340 (1924) senesi ilk beş ayında yüzde 15 lik safi bir temettü yaratan şirketin, sadece bu sene içinde toplam temettüyü birkaç misline çıkarması beklenmektedir.

1924 senesi başlarından itibaren şirketin yeni bir uğraşıya daha el attığını görüyoruz. Bu da "... memleketimizdeki ünlü Fransız Ünyon Sigorta Kumpanyası'nın ve İttihad-ı Millî Sigorta Şirketi'nin Ankara mümessilliği..⁵⁷" idi.

Şirket bütün bu gibi girişimlerinin neticesi olarak 1340 (1924) yılında 20.000.— TL. bir kâr -veya yaklaşık yüzde 17 bir temettü- elde edebilmiştir. Yukarıya alman Faaliyet Raporu özetinde görülmüş olduğu gibi, Şirket 1340 (1924) yılının ilk beş ayı içinde yüzde 15 gibi bir temettü elde etmiş olduğuna göre, aynı yılın geriye kalan yedi ayı içinde işlerin pek parlak gitmediği açıktır⁵⁸.

1341 (1925) yılının ilk ayları içinde ise Şirketin işleri büsbütün fena gitmiş ve bu dönemde 167.245.— TL. zarar ederek iflâsın eşiğine gelmiştir. Toplanabilen sermaye 117 bin lira kadar olduğuna göre, gerçekte şirketin iflâs eşiğini çoktan aşması icap ederdi. Ne var ki tam bu sırada 15 Ağustos 1341 (1925) de⁵⁹ hükümet şirket işlerine el atarak onu mutlak bir ölümden kurtarmıştır. Böyle bir şirketin ölümü, Millî iktisat Politikasının bu kesif döneminde hükümetin pek tabii ki arzu etmeyeceği bir konu idi. "Hükümetimiz Masum Hissedarı Muhakkak bir

⁵⁸ Nitekim, 1928 senesi idare Meclisi Raporunda, bu sene kârın yanlış hesaplanmış ve dolayısıyla yanlış temettü dağıtımı yapılmış olduğundan şikâyet etmektedir. Bknz. T. Millî ithalât ve ihracat A. Ş., *1928 Senesi Bilançosu ve Kâr ve Zarar Hesabı*, Ankara, 1929.

⁵⁹ Şirket ile ilgili çeşitli belgeler, Ankara Ticaret Sicili - Dosya no: 181 dir. (Bundan böyle *y.a.g.d.*, diye anılacaktır).

İflâstan Kurtardı" başlığı altında *Hakimiyet-i Milliye*, şirketin zarar nedenlerini ve hükümetin kurtarma çabalarını şöyle özetlemektedir :

"... şirket idaresizlik, karışıklık ve ilgisizlik yüzünden sermayesinin en büyük bir kısmını kaybetmiş ve şirketi içten kendi memur ve müstahdeminin kötü idaresi, dıştan ihmal ve kötü idarede istifade [edenler] emmiş ve kemirmişlerdir.

Muhasebe raporunda görülen durum, şirketin zararına, zarara sebep olanların kârıdır. Bu durumu gören Hükümet, şirketi iflâs uçurumuna düşerken yakalamış ve itimat ettiği zevatın idare meclisine iştirak etmeleri hususunun da onaylarını almış ve kendilerini seçtirmeyi temin [ve ayrıca] ... büyük bir meblâğ ile şirketin hissedarı olmuştur.⁶⁰"

İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu tercümanı, Remzi'nin Amerikan Dışişleri Bakanlığına yolladığı bir rapor, şirket işlerinin kötüye gidişinin, ana nedeni olarak şunu göstermektedir. "İlk başlarda Ankara Hükümeti, Şirkete iyi gözle bakıyor ve ona yardım etmeye çalışıyordu. Halbuki daha sonra, Şirket gözden düşmeye başladı. Anlaşıldığına göre sebep de Şirketin 'milliyetçi'den çok 'ittihatçı' bir hava içinde olmasıydı"⁶¹ Gerçekten de kurucuları arasında birçok ünlü İttihatçının bulunduğu bu şirketin İttihatçıların siyasi konjonktürdeki düşüşüne paralel bir gelişme göstermesi, normal gibi görünmektedir⁶².

Ortaklar Heyetinin fevkalâde toplantısı sonucu idare meclisine seçilen -daha doğrusu seçtirilen- "zevat" ise şunlardır :

Afyon Karahisar Mebusu Ali (Çetinkaya), Gaziantep Mebusu ve İş Bankası meclisi idare azasından Kılıç Ali, Gümüşane mebusu ve Osmanlı Bankası meclisi idare azasından Hasan Fehmi, Sivas mebusu ve İş Bankası meclisi idare azasından Rasim, Bozok mebusu ve İş Bankası meclisi idare azasından Salih, Ankara mebusu ve Tüccardan Hilmi, Kütahya mebusu tüccardan Cevdet, Sabık İzmit mebusu Ziya, Ankara'da tüccardan Nafiz Beyler idare meclisi azalıklarına ve işbu zevattan Afyonkarahisar mebusu Ali

⁶⁰ "Heyet-i İdare Ne Yapmış: Perşembe İçtimamında Meydana Çıkan Hakikatler-Hükümetimiz Masum Hissedarı Muhakkak bir İflâstan Kurtardı" *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Şubat 1926, sayı 1671.

⁶¹ U. S. National Archives.

⁶² İttihatçıların bu dönemdeki durumlarıyla ilgili Bknz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, Cilt. 3. İstanbul, 1965 s. 269-290.

Bey idare meclisi başkanlığına ve Kılıç Ali Efendi de başkan vekilliğine ..."⁶³ getirilmişlerdir. Hükümet Şirketin başına bu kendine yakın ve nüfuzlu kadroyu getirmekle kalmamış, aynı zamanda Maliye Bakanlığını 90 bin lira ile Şirkete ortak yapmıştır⁶⁴.

Şirket böylece yeniden sermayeye kavuşmuş oluyordu. Eylül 1925 senesinde Şirket Umum Müdürlüğüne ise Hilmi Uran getirilmiştir. Uran, anılarında⁶⁵ Şirketle ilgili çahşmalarını şöyle anlatmaktadır :

"Şirketin ithal ve ihraç işleri gibi ticarî bir meşgalesi yoktu. O vakitler Ankara yeniden inşa ve ihya halinde idi ve hummalı bir

⁶³ *y.a.g.d.*; Kılıç Ali, Şirket ikinci reisliğine, İstiklâl Mahkemesi üyesi bulunduğu bir sırada, atanışını şöyle anlatmaktadır :

"O zaman Ankara'da Millî İthalât ve İhracaat namında bir şirket vardı. Bu şirketi ittihatçılar kurmuş hisselerin büyük bir kısmı Birinci Harpte şehit olan asker ailelerinde idi. Şirketin vaziyeti keşmekeş olduğundan Şirketi derleyip toplamak ve şehit ailelerini zarardan kurtarmak için İktisat Vekâleti Ali (Çetinkaya) Beyle beni şirketin iyi idaresini sağlayacak tedbirler almağa memur etmişlerdi. Ali (Çetinkaya) Bey reis, ben ikinci reis idim. Adana'dan getirtip muhakeme ettiğimiz Yaliyi (Hilmi Uran) buraya Umum Müdür yaptık." Kılıç Ali *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, 1955, s. 23.

(Şirketin hissedarlarının büyük bir kesiminin şehit, asker ailelerinden kurulu olduğu, yanlış bir hatırlama olsa gerektir.)

⁶⁴ 1925 tarihli bir belge şirketin "ödenmiş sermayesinin" bu dönemde, 234.838.— TL.na çıktığı göstermektedir. Bu Maliye Bakanlığı dışında da yeni ortaklar alındığını göstermektedir, *y.a.a.d.*,

⁶⁵ H. Uran 1925 senesi başlarında Adana Valisi olarak bulunmaktaydı. Bir usul meselesinden dolayı İstiklâl Mahkemesince para cezasına çarptırılmıştı. Şirket Müdürlüğüne getirilişinin ilginç hikâyesini şöyle anlatmaktadır :

"Ben, İstiklâl Mahkemesinde para cezasına mahkûm olarak döndükten sonra Adana'da artık fazla kalmadım ve işin garibi, beni Adana'da fazla bırakmıyarak yanlarına almak isteyenlerin bir kaç ay evvel beni İstiklâl Mahkemesinde mahkûm etmiş olanlar oluşu idi. Şöyle ki : bir gün aldığım hususi bir telgrafta Ankara'da İthalât, İhracat Şirketi Umum Müdürlüğünü kabul etmem teklif ediliyordu.

Şirket hakkında bir fikrim yoktu. Yalnız, bana bu teklifi yapan Şirketin de İdare Meclisi Reisi olduğu anlaşılan İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Çetinkaya idi. Bana 300 lira maaş teklif ediyordu. Düşündüm, kabul etmeye karar verdim ve yazdığım cevapta, Dahiliye Vekili Cemil Bey'in de rızası tahsil edilmek şartıyla Şirket Müdürlüğünü kabul ettiğimi bildirdim.

Ali Çetinkaya merhum, benim bu kabulümden pek memnun olmuş olacak ki, bana hemen hareket etmem için yazdığı telgrafta, hem Cemil Bey'in rızası alındım, hem de Şirket müdürlüğüne tayininin 350 lira üzerinden yapıldığım bildiri yordu.", Bknz. *Hatıralarım*, Ankara, 1959 s. 201.

inşaat işe hakimdi. Bu inşaat işlerine Şirket de kendisini kaptırarak Yenışehir'de birkaç ev inşa taahhüdüne girişmiş bulunuyordu.

Eskişehir vilâyetinde teessüs etmeye başlıyan hava kuvvetlerimiz için de orada birkaç hangar inşasını taahhüt etmişti, İstanbul'da ve Adana'da şubeler açmıştı. Fakat oralarda da bir iş gördüğü yoktu. Ben İdare Meclisinden bu şubelerin kapatılması ve eldeki inşa işleri bittiğinde de artık yenilerinin alınmaması kararını aldım. Maksadım, Şirket işlerini ithal ve ihraç gibi ticaret işlerine çevirmekti."

Her ne kadar, C. H. Partisi müfettişliğine atanan Uran, 1926 senesi başlarında şirketten ayrıldıysa da, şirketin işlerinin nisbeten iyiye gittiğini görmekteyiz. Bunun en önemli nedenlerinden biri hiç şüphesiz 25 Şubat 1926 da yapılan Hissedarlar Heyet-i Umumiyesinde yukarıda görülen kudretli idare heyetinin yeniden seçilerek iç başında bırakılmasıdır⁶⁶. Umum Müdürlüğe bu defa Sapançalı Nurettin Bey getirilmiş ve bu kadro 30 küsur bin liralık kâr elde ederek, 1925 senesindeki 167.245.— liralık zararı, 133.065.— TL. düşürmeyi başarmışlardır⁶⁷.

Fakat bu kadro⁶⁸ esas başarısını 1927 yılı içinde göstermiş, bir sene içinde 140.956.— TL⁶⁹, kâr elde ederek, şirketin evvelki seneden kalma zararının tümünü kapattığı gibi, net bir kâr bile elde etmiştir.

Şirketin 1927 senesindeki faaliyetlerinin görüşüldüğü Hissedarlar Heyet-i Umumiyesi senelik toplantısına ait zabıt, bu dönemde karşılaşılmış olan güçlükler ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Şirket Umum Müdür Nurettin Bey'in dediği gibi;

Şirket şimdiye kadar herhangi bir kazanç peşinde koşmak, borçlarını ödemek, sermayesini kurtarmak ve bütün bu işleri sermayesiz yapmak " 70

zorunluğunda kalmıştı. Ne var ki iş başındaki kadro işi "onur" meselesi yapacak kadar sıkı tutarak başarıya ulaşmıştır. Ali Çetinkaya bu durumu şöyle anlatmaktadır :

⁶⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Şubat 1926, Sayı 1671, s. 3.

⁶⁷ Hamit Tahsin, Remzi Saka, *Sermaye Hareketi*, İstanbul, 1930, s. 489.

⁶⁸ Gerçekte bu kadroda 1927 senesi sonlarında ufak bir değişiklik olmuştu. Afyon Mebusu Ali Çetinkaya Cumhuriyet Halk Fırkası Reis Yekilliğine atanması neticesi, İdare Meclisi Reisliğinden istifa etmişti, *y.a.g.d.*

⁶⁹ Hamit Tahsin, Remzi Saka, *y.a.g.e.*, s. 489.

⁷⁰ *Hissedarlar Heyet-i Umumiyesinin FevkaVade ve AleVade Senelik İctimai*, Nisan 1928 (teksir).

"... Şirketi aldığımız ve işin iç yüzüne nüfuz ettiğimiz zaman ne kadar feci bir vaziyete düşürülmüş olduğumu anlamış olmakla beraber artık bunu bir şahsi onur meselesi telâkki⁷¹." ederek Şirketin durumunu düzeltmeye çalıştıklarını söylemektedir. Bu kadronun işi sıkı tutması yanında, ticarî oyun kurallarını da gayet iyi bildikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, Şirket bu güç durumda bile, Hükûmete yakın bir kuruma beş bin kûsur liralık yardımda bulunmaktan çekinmemiştir. Bunun nedenleri şöyle anlatılmaktadır :

" Şirket üç seneden beri kâr dağıtmamışken bu kadar büyücek bir iane vermesi[nin] nedeni sorulabilir. En fazla hissedarımız olan Hükümetin onayı ile ve yine Hükümetin mühim bir teşebbüsü için verilmiş olan ianenin birkaç misli yine Hükümetin himaye ve yardımıyla kazanılmıştır. Bundan dolayı verilmesinde İdare Meclisince fayda görülmüştür."⁷²

Ye gerçekten de Şirket bu ve buna benzer himayelerden istifade ederek, durumunu düzeltebilmiştir.

Ali Çetinkaya'nın istifasından başka, bu kadronun en önemli iki üyesi "Kılıç Ali ile Salih Beyler" de

"... Özellikle yaz mevsiminde Ankara'da bulunamayacaklarından (ve dolayısıyla) ... İdare Meclisi toplantılarına iştirak edemeyeceklerini...."⁷³

bildirerek yeni idare meclisine girmeyeceklerini bildirmişlerdir.

Bu durumda ortaklar için en önemli sorun, eskisi kadar güçlü yeni bir idare meclisi seçebilmektir. Maraş Mebusu Nurettin Bey'in teklifi gayet açıktır.

"... ya meclis-i idarenizi kuvvetli ve kudretli ellere teslim ediniz, yahut Şirketi tasfiye ediniz"⁷⁴.

Toplantı süresince idare meclisi üyelikleri için çeşitli isimler ortaya atılmıştır. Dikkati çeken nokta, ortaya atılan bu isimlerin büyük bir kısmının, esasında Şirket ortakları olmamasıdır. Nitekim Diyarbakır Mebusu İshak Rafet Bey,

"... Hissedarlardan herhangi bir zatın [da] idare heyetine seçilmesinde mahzur yoktur"⁷⁵.

şeklinde bir hatırlatma yapmak zorunluluğunu bile duymuştur. Uzun tartışmalardan sonra yapılan seçimde İdare Heyetine şu şahıslar girmiştir:

⁷¹ y.a.g.6..

⁷² y.a.g.b.

⁷³ y.a.g.b.

⁷⁴ y.a.g.b.

⁷⁵ y.a.g.b.

"Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey, Ziraat merkez idaresi müdürü Ahidin Bey, Aksaray mebusu Besim Atalay Bey, İş Bankası merkez idaresi müdürü Fethi Bey, Sanayi Bankası umum müdür muavini Asım Bey, Kütahya mebusu Cevdet Bey ve Sivas mebusu Rasim Bey ⁷⁶."

Bu yeni idare heyeti bütün arzulara rağmen ne eskisi kadar nüfuzlu ne de eskisi kadar işbilir çıktığından, 1928 senesi bilânçosunda kâr sadece 3.678.— TL. olarak kalmıştır. İdare meclisi raporu bunun nedenlerini şöyle göstermektedir :

"... geçen senelerde Şirkete mühim kâr temin eden çimento satışlarımız, Ankara çimento fabrikasının çalışmaya başlaması ve özellikle inşaat işlerinin durgunluğu yüzünden bu sene (çok az) kâr bırakabilmiştir. İnşaat işlerinde de pek ihtiyatkâr hareket ettik ve ancak hesabımıza uyan birkaç iş yapabildik⁷⁷."

Şirket İdare Heyeti, 1929 yılında da iş başında kalmıştır. Fakat bu yıllar içinde, Şirketin, yeni işlerden çok eski işler ve alacaklar peşinde koştuğu görülmektedir⁷⁸. Bu tutum biraz da, Büyük Buhran'ın tesirleriyle, iktisadî durumu büsbütün sarsılmış olan Türkiye'nin, içinde bulunduğu kısır iş imkânlarının yarattığı bir zorunluk olsa gerektir⁷⁹ Şirketin bu arada girdiği tek ihale ise, onu büsbütün güç duruma sokmuştur :

"İzmir'de Kokaryalı'da inşasını deruhte etmiş olduğu betonarme tayyare hangarı, muayyen müddet zarfında ikmal edilemediği bahanesiyle mukavelesi Millî Müdafaa Vekâleti tarafından fesh ve 44.820.— liralık teminat akçası zaptedilmiş olduğundan", Şirket pek müşkül ve buhranlı bir vaziyete girmiştir⁸⁰.

⁷⁶ y.a.g.b.

⁷⁷ T. Millî İthalât ve İhracat A. Ş., *Hissedarlar Heyeti Umumiyesinin Senelik İctimaina mahsus, İdare Meclisi ve Murakıp Raporu, 1928 senesi Bilânçosu ve Kâr ve Zarar Hesabı*, Ankara, 1929.

⁷⁸ Şirketin, 1929 yılı Hissedarlar Umumi Heyeti toplantısında "...eski idare zamamndaki muamelâtın İstiklâl Mahkemesine. . . verilmesi bile istenmiştir. Bknz. T. Millî İthalât ve İhracat A. Ş., *1929 Senesi Bilânçosu ve Kâr ve Zarar Hesabı*, Ankara, 1930.

⁷⁹ Buhranın Türkiye üzerindeki tesirleri için Bknz. Yorgaki Effimianidis, *Cihan İktisat Buhranı Önünde Türkiye*, İstanbul, 1936, Cilt 2, s. 174-190.

⁸⁰ T. Millî İthalât ve İhracat A. Ş., *13 Nisan 1930 Fevkalâde İctimaina Ait Meclisi İdare Raporu*, İstanbul, 1930.

Fakat 1930 Haziran'mda iş başına getirilen yeni idare heyeti⁸¹, Şirketin faaliyetine devam etmiş ve Şirket.

"... 1930 senesi zarfında tütün inhisar idaresine altıbin İngiliz lirası kıymetinde makina ve onbin bobin sigara kâğıdı satmıştır. . . . mezkûr onbin bobinden maade inhisar idaresi'nin Haziran ve Temmuz aylarında ilân edilecek olan 300.000 liralık sigara kâğıdı ihalesine iştirak olunacağı ve kazanma ihtimalinin kuvvetli olduğunu..."

bildirmektedir. Gerçekten de Şirket, bu girişimlerin neticesi olarak, herhalde hiç beklenmedik şekilde 27.000.— TL. kâr⁸³ elde etmeyi başarmıştır.

Şirketin 1931-1937 seneleri arasında da faaliyetlerini, çok sınırlı da olsa, yürütmeye çalıştığını gönmekteyiz. Ne var ki bu dönemde yapılan bütün teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

Şirketin, Hükümetten İsrarla istediği "manevi yardım⁸⁴" ise gerçekte bazı önemli ticai ayrıcalıklar şeklinde kendini göstermektedir. Örneğin,

"... benzin, gaz ve sair yağlardan Ruslar'm Türkiye'de sekiz milyon lira civarında satışları vardır. Bu veya buna benzer Rus emtiasının velev bir kısmı olsun, Şirketimiz aracılığı ile satılmasını temin için Halk Fırkasından istirham ettik. . . .⁸⁵"

gibi taleplerdir. Esasında bu talepleri gerçekleştirebilmesi için Şirketçe öngörülen, en önemli çare, Şirketin,

⁸¹ Yeni idare heyeti şu şahıslardan kuruluydu : Yusuf Ziya Bey (emekli subay), Yeli Bey (Noter) Osman Bey (Vilâyet daimi Meclisi azası) Alâiyeli Mahmut Bey (tüccar) ve eski idare meclisi üyelerinden Hasan Fehmi, Fethi ve Abidin Beylerden kuruludur. *y.a.g.b.*

⁸² T. Millî İthalât ve İhracat A. Ş., 22 Haziran 1930, *Alelade Senelik İctimaina Ait Meclisi İdare Raporu*, İstanbul, 1930, s. 8.

⁸³ Remzi Saka, *Sermaye ve Kredi Hareketleri*, İstanbul, 1933, s. 81.

⁸⁴ "...Hükümetten maddi değil Şirkete manevi müzaheret isteriz" şeklindeki talepler bu dönemde hemen hemen bütün hissedarlar toplantısında tekrarlanmıştır. Örneğin Bknz. T. Millî İthalât ve İhracat A. Ş., 25 Nisan 1931 *Alelade Senelik İctimaina Ait Meclisi İdare Raporu* (teksir).

⁸⁵ T. Millî İthalât ve İhracat, A. Ş., 15 Mart 1933 *Alelade Senelik İctimaina Ait İdare Meclisi ve Murakıp Raporu*, Ankara, 1933.

"... manevi itibarını yükseltecek mühim şahsiyetlerin idare meclisine girmelerinin faydalı olabileceği⁸⁶" ileri sürülmektedir. Ne var ki "mühim şahsiyetler" in büyük bir kısmının böyle bir şirketin başına geçmekten çekindikleri anlaşılmaktadır⁸⁷.

1933 senesinde İdare Meclisi'ne Burdur Milletvekili ve Eski İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey, Ziraat Bankası umum müdür muavini Suphi (Tanel) Bey, Avukat Hamit Şevket (İnceoğlu) Bey, müteahhit İlyas (Koman) Bey ve eski idare meclisinden Yusuf Ziya Bey'ler seçilmişlerdir. Murakıp olarak da Ziraat Bankası Teftiş Heyeti reisi Mithat (Dülge) Bey seçilmişti⁸⁸.

Bu kadronun iş başına gelmesi, Şirkete yeni iş imkânları açacak gibi görünmüştür. Şirket,

"... Sümerbank'm, Şirketin kalkınması ve kuvvetlenmesi hususunda izhar ettiği arzu ve teveccühe binaen Bankanın bu sene içinde ve gelecek seneler zarfında başaracağı büyük fabrikalar inşaat ve tesisatında ve işlenmesinde hizmet ederek. . . .⁸⁹" işlerini düzeltmeyi ümid etmektedir.

Bu kadro⁹⁰ 1936 senesinde, Şirkete daha önemli bir iş imkânı sağlamıştır. Bu da Gemerek kömür ocakları ile ilgili bir işletme hakkıdır.

"Gemerek kömür ocağı sahipleri ile yaptığımız anlaşmadan ve kömürden Sümerbank'm Kayseri mensucat fabrikasına satışı muvaffak olduğumuz takdirde hem Bankaya büyük bir hizmette bulunmuş olacağı . . . hem de Şirkete emin ve muntazam bir gelir temini⁹¹"

⁸⁶ y.a.g.e.; aynı şekilde 1933 senesindeki hissedarlar toplantısında Şirket başına gelenlerin "...sırf teşebbüsü şahsi kudretinden mahrum zevatın işbaşında bulunmuş olmasından ileri geldiği..." ileri sürülmüştür. *Zabıtname*, Ankara, 1933 (teksir).

⁸⁷ Bunlar arasında Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey, Rize Mebusu Atif, Kayseri Mebusu Ahmet Hilmi ve Erzurum Mebusu Asım Beyler vardır. T. Millî İthalât ve İhracat Şirketi, *ibid.*, 15 Mart 1933 *Alelâde Senelik İctimai Mahsus İdare Meclisi Raporu*, Ankara, 1933.

⁸⁸ *Zabıtname*, Ankara, 1933 (teksir).

⁸⁹ *31 Mart 1935 tarihinde vaki Alelâde Senelik İctimaina Ait İdare Meclisi ve Murakıp Raporu*, Ankara, 1935.

⁹⁰ Bu kadroya 1934 senesinde Hüseyin Münir ve 1935 senesinde Aziz Namık İsvan Beyler katılmıştı.

⁹¹ *29 Mart 1937 tarihinde Senelik İctima Mahsus İdare Meclisi ve Murakıp Raporu* (daktilo).

ümid edilmektedir. Gerçekten de ocak, işletmeye açılmış ve Sümerbank'm Bünyan Mensucat fabrikasına kömür satışına başlanmıştır. Böylece şirket 1931 yılından beri ilk defa olarak 4 bin küsur lirakk kârlı bir duruma bile geçmiştir⁹². Fakat idare heyetinin 1937 senesi başında bu anlaşmanın tam olarak uygulanmaya geçmeden istifası, Şirketin de fiilen sonuna getirmiştir⁹³.

1937 senesinde yapılan toplantıda idare Heyetine Besim Atalay, Berlin'de AJman-Türk Ticaret Odaları azasından Mehmet Remzi Bey, H. Münir Dostal Bey ve İlyas Koman Beyler getirildi ise de Şirketin hiç iş yapmadığı anlaşılmaktadır.

Şirketin hukukî varlığı ise 7-4-1949 tarihinde Ankara 2. Asliye Ticaret Mahkemesinin aldığı bir kararla son bulmuştur⁹⁴.

⁹² Şirket, 1935 ve 1932 senelerinde 35 bin lira olmak üzere 1931-1935 döneminde devamlı zarar etmiştir. İlk iki seneye ait rakamlar için Bknz. Remzi Saka, *y.a.g.e.* hesapları için, *y.a.g.e.*

⁹³ 29 Mart 1937 tarihli ... *loc.cit.*

⁹⁴ Adı geçen karar dosyasından mahkeme reisi İmran öktek ve diğer üyelerin, sorumluları bulmak için önemli gayret gösterdikleri anlaşılmaktadır. Nevar ki zaman aşımı ve Şirketle ilgili belgelerin eksikliği sorumluların bulunup cezalandırılmasını önlemiştir. Şirketin Ankara Ticaret Sicilinde bulunan dosyası ise Anadolu'nun her tarafından gelen ve Şirketin ne olduğunu soran, şirket ortakları -veya ortaklarının varislerinin- mektupları ile doludur. Bknz. *y.a.g.d.*

EK: ŞİRKET ORTAKLARI:

A. Kurucu Ortaklar:

Şirketin kurucu üyelerinin adları, aşağıya alınmıştır. Bu üyelerin ittihatçı kökenleri olanları ise (*) ile ayrıca işaretlenmiştir.

"izmir mebusu Yunus Nadi *, izmir tüccarlarından İstanköy'lü Müftüzade Şükrü Kaya, Burdur mebusu Soysalhoğlu ismail Suphi*, (.) Edip, Eskişehir tüccarlarından Bölgerzade Mehmet Kâzım, Kütahya mebusu sabıkı tüccardan Nail *, Lâzistan mebusu Osman Nuri*, izmir tüccarlarından Alâiyeli zade Mahmud*, Kırşehir mebusu Hoca Müfid*, İstanbul tüccarlarından Ali Çavuzsade Hâmi, istanbul tüccarlarından Halit Süleyman, Sabık Tokat mebusu Tahsin Rıza, istanbul tüccarlarından ve Müdafaa-i Milliye Müteahhidlerinden Muzafer Halim*, Eskişehir Pazarı sahibi Mazlum Rasim, Sinop mebusu Hakkı Hâmi, Sivas mebusu Vasıf, Sabık Kolordu kumandanlarından miralay Galatalı Şevket*, istanbul tüccarlarından müteahhit Hayri, Anadolu Maarif kütüphanesi sahibi Ahmet Edip*, izmir mebusu Enver, Oltu mebusu Orhan Yasin, Diyarbakır vali-i sabıkı tüccardan Bedrettin, Zafer ticarethanesi sahibi Yusuf Ziya, Kars mebusu Cavid*, istanbul mebusu Ahmet Şükrü*, Hilâl-i Ahmer azâsmdan dâvâ vekili Abdülmuttalip*, Musul vali-i esbakı tüccardan Memduh, Erzurum mebusu Mustafa Durak, tüccardan Güneşoğlu Vehbi, tüccardan Erzurumlu Nafiz*, tüccardan Erzurumlu Necip, Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Erzurum mebusu Süleyman Necati, Bolu mebusu Tunah Hilmi,* Eskişehir mebusu Eyüp Sabri*, Lazistân mebusu Ziya Hurşit*, Doktor Nafi Şerif, Antalya mebusu Halil İbrahim, Şarkikarahisar mebusu Memduh Erzurum mebusu Mehmet Nusret, Sabık kolordu kumandanlarından mirliva Nihad, tüccarlardan Hanifezade Mehmet Hanif, tüccardan Attazade Rasim*, Davâ velkili Behçet, istanbul eczanesi sahibi Hüseyin Hüsnü, Ankara tüccarlarından Mehmet Rifat, tüccarlardan Fıçızade Mesut, tüccarlardan Kütükçüzade Fevzi, tüccarlardan Çayırhzade Hilmi*, istanbul mebusu Hüseyin Hüsnü, içel mebusu Haydar Lütfü, Ziraat ve Ticaret nazır-ı sabıkı Mustafa Şeref*, istanbul tüccarlarından imâmzade Neşet, Afyonkarahisar mebusu Ali*, Sivas mebusu Emir Paşa*, Canik mebusu Şükrü, Erzurum mebusu Asım, Genç mebusu Fikri Faik,

Afyonkarahisar mebusu Ömer Lütfü, Genç mebusu Celâl, Kastamonu mebusu Besim, Mersin mebusu Yusuf Ziya, Sivas mebusu Ziyaeddin, Kayseri mebusu Âtîf, Maraş mebusu Mehmet Neşe, Bolu mebus-u esbakı Habib*, Tokat mebusu Hamdi, Canik mebusu Süleyman, Bursa mebusu Nedim, Kütahya mebusu Seyfettin, Kütahya tüccarlarından Ispartalı zade Gıyas, İstanbul tüccarlarından Sadıkhade Ruşen, müteahhid Resneli Nazım, Ankara tüccarlarından davâ vekili Yeli, Mersin mebusu Selâhaddin*, Altınışık mağazası sahibi Ferit, Eskişehir tüccarlarından Bayraktarzade Ali Ulvi, Bursa mebusu Necati, Hilâl fotoğrafhanesi sahibi İsmail Remzi, Keskin tüccarlarından Hacıtahir Beyzade Hacı Osman, Yozgat mebusu Bahri, İsparta mebusu Nadir, Cânık mebusu Emin*, Cebel-i Bereket mebusu İhsan*, Ankara mebusu tüccardan Kmacızade Şakir*, Ankara da Bulgurluzade Mehmet*, Tüccardan İskeçeji Arif, İstanbul tüccarlarından Sadıkhade Doktor Hüseyin, Eskişehir tüccarlarından Hacı Salihzade Hakkı, İçel mebusu Hacı Ali, Ceyhan kaymakamı Cemal, Kayseri mebusu Sabit, Eskişehir mebusu Siyahızade Halil, İzmit mebusu İbrahim, Kayseri mebusu Ahmet, Polatlı tüccarlarından Tekelizade Mustafa, Siirt mebusu Mustafa Sabri, İçel mebusu Mehmet Sami Bey"⁹⁵.

B. Diğer Ortaklar:

Şirketin, Ortaklar Defteri bulunamamıştır. Bu bakımdan, kurucular dışındaki ortakların adları ile bütün ortakların pay miktarını tam olarak tesbiye imkân olmamıştır. Ortaklar heyetinin "Fevkalâde" veya "Alelade" toplantılarından bazılarını tutanak özetleri, Şirketin Ankara Ticaret Odasındaki dosyasında bulunmaktadır. Bu tutanak özetlerinden, şu şahıslarm, adı geçen toplantılara, ortak olarak katıldıklarını görmekteyiz.

1928 Yılındaki toplantıya katılanlar: Edirne mebusu Faik Bey, Ahmet Cemal Bey, Bursalı Şevket Efendi, Hoca İbrahim Efendi, Himâye-i Etfal Cemiyeti Reisi Fuat Bey, Kütahya Ziraat Bankası Müdür-i sabıkı Hasan Tahsin Bey, Denizli mebusu Emin Arslan Bey, Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey, Sivas mebusu Rasim Bey, Miralay Atıf Bey, müteahhid İlyas Bey, Matbuat Müdiriyyet-i Umûmiyesi memurlarından İffet Bey, Mütেকaidin-i askeriyeden Zeki Bey, Matbuat

⁹⁵ *Türkiye Milli İthalât ve İhracat A. Ş. Nizamnamesi, 1339. 1339 Ankara, s. 2-3.*

Müdür-i umûmisi Ercüment Ekrem Bey, Tüccardan Hüstü Nail Bey, Tüccardan Ahmet Dai Bey, Ticaret ve Sanayi Odası memurlarından Asım Bey, Maraş mebusu Nureddin Bey, Denizli mebusu Necip Ali Bey, İnşaat Dairesinde mimar Cemil Bey, Ziraat Bankası mürakıbı Aye-tullah Bey, Aydın mebusu Reşit Galip Bey, Diyarbakır mebusu İshak Rafet Bey, Sapançalı Hasan Cevdet Bey, Sapançalı Halit Bey, Doktor kaymakam Fahrettin Şevket Bey, Ankara merkez K. inzibat bölük K. Rıfat Bey, Ziraat Bankası memurlarından ihsan Bey, Müdafaa-i Milli-ye'de mümeyyiz Münir Bey, Mütেকait Binbaşu Rahmi Bey, Baytar kaymakamı Ali Bey, Diyanet İşlerinde Mehmet Efendi, Kastamonu mebusu Ali Rıza Bey, Hakkı Baha Bey, Kırşehir mebusu Hazım Bey, İsmail Ruhi Bey, Şakir Hazım Bey, Diyanet İşlerinden Hamdi Bey, Sabık Maarif Müdürü Muharrem Bey, Demiryolları idaresinde İsmail Hakkı Efendi, Yüzbaşu Ahmet Hamdi Bey, İkinci Katib-i Adil Yeli Bey, İhsan Bey, Yüzbaşu Osman Kâzım Bey, Aksaray mebusu Besim Atalay Bey, Mütעהhid Fevzi Bey.

1929, 1930, 1931 ve 1932 Yıllarındaki Toplantılara Katılanlar:

Ziraat Bankası memurlarından Fuat Bey, Ankara Meclisi Umumi vilayet azasından Osman Bey, Yusuf Ziya Bey, Dr. Miralay Hilmi Bey, Alâiyeli Mahmut Bey, Ziraat Bankası muamelatı Umumiye müdür muavini Abidin Bey, Mütেকaidini Askeriyeden Yusuf Ziya Bey (?) İş Bankası memurlarından Hasan Bey, İnşaat mütעהhidlerinden Necdet Salih Bey, Kunduracı Ömer Lütü Bey, Şirket muhasebecisi Ali Tayyar Bey, Erkek Lisesi idare memuru Muhsin Bey.

1933 Yılındaki Toplantıya Katılanlar: Avukat İnceoğlu Hâmit Şevket Bey, B. M. Meclisi P.T.T. müdürü Ali Bey, Gazi İlk Erkek Mektebi muallimlerinden Süleyman Fehmi Bey, Himmet zade Hüsnü Bey, Tefvik ve Sabri Bey, İtimat muamele evi müessisi İhsan Bey, Kalecikli Osman Bey mahdumu Nihad Bey, Manisa mebusu Refik Şevket Bey, Maliye Vekâleti memurlarından Memduh Bey, Kayserili Ali Ulvi Bey.

S U M M A R Y

T U R K I S H N A T I O N A L I M P O R T A N D E X P O R T C O M P A N Y

This article is a history of Turkish National Import and Export Company, founded in 1922, dissolved [de facto] in 1937. Established amidst great fanfare by a few wealthy former Union and Progen Party members nevertheless appealing to small savings of the people, the company quickly became aware of the fact that exorbitant profits could be reaped very comfortably out of the state budget, thus complacently ignoring its original aim of dealing in promotion and implementation of foreign trade. The new Republican state readily complied and appointed its own high bureaucrats to the directorate of the company after rescuing it from perils of bankruptcy, proving the benefits of "national economic policy". In the 30's government contracts became scarce due to economic depression. The company tried to secure monopoly rights to distribution of some essential commodities, however by now the official economic policy had become "etatist rather than one of promoting private entrepreneurs. Nurtured under government protection and attractive state contracts the Company had to close its doors when the state itself started performing the entrepreneurial function. It ceased its operations in 1937.